

УДК 347.422

Віталій Біленко,*аспірант Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕВИКОНАННЯ ТА НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ УМОВ ДОГОВОРУ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджуються договори про допоміжні репродуктивні технології (ДРТ). Розглядаються правові наслідки їх невиконання та неналежного виконання. Досліджується цивільно-правова відповідальність, відшкодування збитків та моральної шкоди, сплата неустойки.

Ключові слова: договір, зобов'язання, допоміжні репродуктивні технології, правочин, сурогатне материнство, медичний заклад, пацієнт.

Постановка проблеми. Натепер договір є одним із найважливіших інститутів цивільного права, оскільки регулює більшість цивільних відносин. Така ситуація зумовлена тим, що, окрім того, що договір є підставою для виникнення, зміни чи припинення взаємних прав та обов'язків, цивільно-правовий договір виступає універсальною конструкцією у регулюванні будь-яких відносин, а отже, договірне регулювання цивільно-правових відносин є одним із основних інструментів у забезпеченні стабільності цивільного обороту. На жаль, у законодавстві відсутнє визначення договору про застосування допоміжних репродуктивних технологій, а тому наявні суперечності з настанням наслідків у разі невиконання та неналежного виконання цих договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зрізних аспектів договори у сфері допоміжних репродуктивних технологій досліджували у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такі автори: Н. А. Аблятіпова, Є. О. Баллаєва, Т. В. Дробишевська, Л. О. Красавчикова, О. А. Лукашева, М. Н. Малєїна, Г. Б. Романовський, З. В. Ромовська, К. Н. Світнев, І. Я. Сенюта, Р. О. Стефанчук, С. Г. Стеценко, О. А. Хазова, Н. В. Хараджа, П. Холлендер та інші.

Метою даної публікації є всебічне дослідження договорів про допоміжні репродуктивні технології, аналіз правових наслідків їх невиконання та неналежного виконання на основі чинного законодавства та наукової доктрини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до загальних положень ЦК України, якими

визначаються правові наслідки порушення зобов'язання та відповідальність за порушення зобов'язання, порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Відповідно до загального правила щодо правових наслідків невиконання чи неналежного виконання зобов'язання за договором, законодавець закріпив загальне правило, згідно з яким у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди. Зокрема, відповідно до ст. 614 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом.

У науковій літературі щодо порушеного в цьому підрозділі питання звертається увага на те, що у разі невиконання, неналежного виконання чи інших порушень принципів виконання зобов'язань до винної сторони застосовуються заходи примусового впливу. До числа останніх належать: спонукання (примушування) боржника до виконання зобов'язання і відшкодування збитків, спричинених неналежним виконанням зобов'язання. Проте спонукання до виконання не завжди може бути застосоване, а наявність і розмір збитків інколи важко довести [1, с. 103].

Так, Л. М. Баранова звертає увагу на те, що зобов'язання вважається порушенням у разі його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). Таке визначення дозволяє стверджувати, що «порушення зобов'язання» є родовою категорією, яка складається з двох видів: невиконання зобов'язання і неналежне виконання зобов'язання. При цьому автор зазначає, що деякі науковці вважають, що «невиконання» і «неналежне виконання» розуміються як явища, що залежать від ступеня виконання зобов'язання боржником. Однак, на думку автора, цей критерій поділу категорії «порушення зобов'язання» на два види не відображає сутності останніх. Вважається, що невиконання зобов'язання має місце тоді, коли боржник не здійснив на користь кредитора жодної дії, що становить предмет зобов'язання. Залежно від змісту обов'язку невиконання зобов'язання може полягати в тому, що боржник не передає річ, не надає послуги, не сплачує кошти тощо. Визначення невиконання зобов'язання як таких дій чи бездіяльності сторони зобов'язання, внаслідок яких зобов'язання не виконане ні повністю, ні в частині, більшою мірою відображає сутність цього поняття. Однак не завжди невиконання зобов'язання полягає в бездіяльності боржника. Основною метою і результатом виконання зобов'язання боржником є задоволення потреб кредитора. Таким чином, під невиконанням зобов'язання розуміється недодержання кредитором виконання обов'язку боржником [2, с. 88].

У вітчизняному цивільному праві всі правові наслідки порушення зобов'язань залежно від правової природи можна розподілити на ті, що є і не є заходами цивільно-правової відповідальності. Із наслідків, визначених у ст. 611 ЦК України, до першої групи необхідно включити сплату неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди (із певним застереженням щодо можливості компенсації моральної шкоди у разі порушення умов договору), до другої – припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, розірвання договору, зміну умов зобов'язання [3, с. 10].

Зокрема, під цивільно-правовою відповідальністю прийнято розуміти передбачений законом або договором і забезпечений силою державного примусу обов'язок сторін цивільно-правових відносин зазнати майнових позбавлень задля відновлення або компенсації порушеного права потерпілого, що виражається у покладанні на порушника додаткових обов'язків або позбавлення його суб'єктивних прав [4, с. 182].

Натомість В. Д. Примак визначив цивільну відповідальність як засіб відновлення майнового становища кредитора або компенсації його немайнових втрат за рахунок боржника [5, с. 49].

Нам більш близьким все ж є класичне розуміння цивільної відповідальності, висловлене свого часу О. С. Іоффе, який зазначав, що цивільно-правова відповідальність є санкцією за правопорушення, що викликає для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [6, с. 97].

Загальноприйнятим у юридичній науці є положення про те, що підставою цивільно-правової відповідальності є склад цивільного правопорушення, який включає такі елементи (умови): 1) протиправну поведінку (дії чи бездіяльність особи); 2) шкідливий результат такої поведінки (збитки); 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; 4) вину особи, яка вчинила правопорушення [7, с. 144].

При цьому слід виходити з того, що існують дві форми відповідальності за порушення зобов'язання, які ще називають майновими санкціями: по-перше, відшкодування завданих збитків і, по-друге, сплата неустойки. Перша – основна; вона може бути використана завжди, якщо немає іншої вказівки в законі або договорі. На відміну від відшкодування збитків стягнення неустойки можливо лише тоді, коли це прямо передбачено законом або договором [8, с. 284].

Слушною є думка про те, що до мір цивільно-правової відповідальності належить відшкодування збитків та моральної шкоди, а також сплата неустойки [9, с. 83].

Застосування неустойки як засобу забезпечення договірних зобов'язань пояснюється певним чином тим, що вона є зручним засобом компенсації витрат кредитора, які спричинені порушенням своїх зобов'язань контрагентом [10, с. 45].

ЦК України визначив неустойку як грошову суму або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання. Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Вважається, що неустойка є цікавою з багатьох причин: передбачуваність розміру відповідальності за порушення зобов'язання, про яке сторони знають уже на момент укладання договору; можливість стягнення неустойки за сам факт порушення зобов'язання, коли відсутня необхідність надання доказів, що підтверджують причину

збитків та їх розмір; можливість для сторін на свій розсуд формулювати умови договору про неустойку, зокрема частини її розміру, співвіднесення з витратами, порядок нарахування, таким чином пристосовуючи її до конкретних взаємин сторін та посилюючи її цілеспрямований вплив [11, с. 483].

Аналізуючи питання про відшкодування шкоди насамперед потрібно виходити з того, що ст. 16 ЦК України встановлено, що відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди є способами захисту цивільних прав та інтересів.

Особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторowi завдані цим збитки. Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доводиться кредитором. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що були на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що були на день ухвалення рішення.

Збитками у розумінні ст. 22 ЦК України є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

З викладеного вбачається, що у разі невиконання або неналежного виконання договору про застосування допоміжних репродуктивних технологій замовник (пацієнт) має право на відшкодування збитків у формі витрат, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права, оскільки лікування безпліддя шляхом надання медичної послуги із застосуванням ДРТ ніяк не пов'язане зі знищенням або пошкодженням речі та не передбачає можливості одержати дохід, який особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода), навіть за умови ненадання або надання неякісної послуги.

За загальним правилом, встановленим статтею 23 ЦК України, особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Зокрема, моральна шкода полягає: 1) у фізичному болі та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з

каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Однак при цьому моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом. У межах розглядуваних правовідносин важливо звернути увагу на те, що моральна шкода, на відшкодування якої має право пацієнт, буде все ж таки відшкодовуватись за умов неналежного виконання закладом охорони здоров'я своїх обов'язків, оскільки у ситуації невиконання умов договору взагалі можна припустити, що жодні медичні маніпуляції щодо організму людини не здійснювались, що, у свою чергу, виключає можливість переживання пацієнтом будь-яких фізичних чи душевних страждань.

Висновки.

Отже, на наше переконання, сторони договору про застосування ДРТ не лише можуть, а й повинні у договорі визначити ризики невиконання або неналежного виконання умов договору. Це дає можливість визначити договірну відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору про застосування допоміжних репродуктивних технологій як передбачений законом або договором захід примусового впливу на правопорушника. У разі виникнення ситуації, за якої пацієнт не виконує вказівки лікуючого лікаря, тим самим поставивши під сумнів якість надання медичної послуги із застосування допоміжних репродуктивних технологій, можливість досягнення необхідного результату, заклад охорони здоров'я вправі не повертати внесений пацієнтом завдаток, якщо такий був.

У разі порушення своїх зобов'язань (невиконання або неналежного виконання), тобто виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання, за договором про застосування допоміжних репродуктивних технологій сторони несуть відповідальність, визначену таким договором та чинним законодавством. Сторони не несуть відповідальності за порушення своїх зобов'язань за цим договором, якщо воно сталося не з їх вини. Сторона вважається невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання.

Список використаних джерел:

1. Слома В. М. Розвиток інституту забезпечення виконання зобов'язань у цивільному законодавстві / В. М. Слома // Університетські наукові записки. – 2006. – № (17). – С. 103–107.
2. Баранова Л. М. Невиконання та неналежне виконання як види порушення зобов'язання / Л. М. Баранова // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лют. 2014 р. – Харків, 2014. – С. 87–90.
3. Меденцев П. А. Правові наслідки порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здоб. наук.ступ. канд.юр.наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Павло Анатолійович Меденцев. – Одеса, 2013. – 21 с.
4. Розізнана І. В. Концепція відповідальності за порушення договірних зобов'язань в цивільному праві України / І. В. Розізнана // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Том 1. – Вип. 1. – С. 179–185.
5. Примак В. Д. Суть і «сутності» цивільно-правової відповідальності / В. Д. Примак // Юрид. Україна. – 2003. – № 3. – С. 38–50.
6. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – Москва: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
7. Біленко М. С. Договір будівельного під'яду в цивільному праві України : монографія / М. С. Біленко. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. – 180 с.
8. Брагинский М. И. Ответственность за нарушение обязательств / Гражданское право России. Общая часть : курс лекций / М. И. Брагинский ; ответственный редактор О. Н. Садиков. – М.: Юрист, 2001. – 450 с.
9. Сібілов М. М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України / М. М. Сібілов // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2(37). – Х.: Право, 2004. – С. 80–88.
10. Гришин Д. А. Неустойка: теория, практика, законодательство / Д. А. Гришин. – М.: Статут, 2005. – 172 с.
11. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 1. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 2001. – 848 с.

В статье рассмотрены договора о вспомогательных репродуктивных технологиях. Исследованы правовые последствия неисполнения или ненадлежащего их исполнения. Рассмотрена гражданско-юридическая ответственность, убытки и моральный ущерб, уплата неустойки.

Ключевые слова: договор, обязательства, вспомогательные репродуктивные технологии, сделка, суррогатное материнство, медицинское учреждение, пациент.

The article deals with agreements on assisted reproductive technologies. The legal consequences of their non-fulfillment and improper fulfillment are considered. Civil liability is being investigated.

It has been established that violation of the obligation is its non-fulfillment or execution in violation of the conditions determined by the content of the obligation (improper performance).

The following types of enforcement of obligations are analyzed: forfeit, non-pecuniary damage, damages. Insolvency is considered as a monetary amount or other property that the debtor must transfer to the creditor in case of violation by the debtor of the obligation. It has been established that non-pecuniary damage is indemnified irrespective of the pecuniary damage to be recovered, but not related to the amount of this indemnity. The debtor, who breached the obligation, shall compensate the creditor for the losses incurred.

Key words: contract, obligations, assisted reproductive technologies, lawfulness, surrogacy, medical institution, patient.

